

ПЕРСПЕКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ПРИЛАДИ

Отже, задавшись координатами точок деталі (x ; y), за формулами (2)-(7) визначаються параметри чашкового різця.

Визначимо передні та задні кути у довільній точці різальної кромки. Отже $\alpha_i = \alpha + \delta$, $\gamma_i = \gamma - \delta$, де α і γ - задній і передній кути у базовій точці А, δ - кут, що визначається за формулою (2). Як видно з наведених формул, значення передніх та задніх кутів будуть змінюватись тим інтенсивніше, чим більшим є кут δ .

Для аналізу різальної здатності інструменту важливо знати задній кут α_N у перерізі, нормальному до різальної кромки в заданій точці. Цей кут визначається за формулою $tg\alpha_N = tg\alpha_i \cdot \sin\varphi_i$, де φ_i - кут між радіальною прямою та дотичною до профілю різальної кромки у даній точці, його визначають графічно або аналітично.

Виготовлення задньої поверхні обкатних різців у вигляді циліндричної поверхні обертання суттєво спрощує конструкцію інструменту. Циліндрична форма задньої поверхні є більш технологічною і більш точною у порівнянні з конічною через відсутність сідловини. Переточування інструменту по передній конічній поверхні не викликає зміни профілю інструменту, а отже новим і переточеним інструментом можна виготовляти ідентичні деталі. У роботі запропонована методика профілювання інструменту та наведені рекомендації щодо вибору конструктивних параметрів чашкових різців.

Інформаційні джерела

1. Крупина Н.П., Гаврилов Ю.В. Оптимальные параметры обкаточных резцов для зуботочения. Изв. Челябинского научн. центра, вып.2, 2007. С.49-54.
2. Патент на изобретение №2165339. Способ изготовления цилиндрических зубчатых колес/ Н.П. Крупина, А.П. Карасев, В.И. Захаров. Опубликовано 20.04.2001. Бюл. №11.
3. Металлорежущие инструменты / Г.Н.Сахаров, О.Б. Арбузов, Ю.Л. Боровой и др. – М.: Машиностроение, 1989. –328 с.
4. Грановский Г.И., Панченко К.П. Фасонные резцы – М.: Машиностроение, 1975. –309 с.
5. Металлорежущие инструменты. Родин П.Р. К.: «Вища школа», 1986, 455 с.
6. Патент на корисну модель UA 70045, МПК В23В 27/00, Опубл. 25.05.2012, Бюл.10. Чашковий різець. Адаменко Ю.І., Родін Р.П., Цемашко В.В.

УДК 621.315.592

С.В. Луньов, О.В.Бурбан, Л.А. Косинець, А.І. Цизь, Т.В. Максимчук
Луцький національний технічний університет

РОЗСІЯННЯ ЕЛЕКТРОНІВ ДЛЯ РІЗНИХ $\Delta 1$ МОДЕЛЕЙ ЗОНИ ПРОВІДНОСТІ МОНОКРИСТАЛІВ n-Ge

Досліджено розсіяння електронів на акустичних фонах, іонах домішки та міждолинних фонах для різних $\Delta 1$ моделей зони провідності германію утворених гідростатичним тиском та одноісним тиском у випадках $X \parallel J \parallel [100]$, $X \parallel J \parallel [110]$. На основі теорії анізотропного розсіювання отримано температурні залежності параметра анізотропії часів релаксації для різних моделей $\Delta 1$ -зони провідності кристалів германію. Показано, що ефективність міждолинного розсіяння в $\Delta 1$ – моделі залежить також від самої структури $\Delta 1$ – зони, тобто числа еквівалентних еліпсоїдів, які її утворюють.

Ключові слова: міждолинне розсіяння, $\Delta 1$ модель зони провідності, час релаксації.

Исследовано рассеяние электронов на акустических фонах, ионах примеси и междолинных фонах в разных $\Delta 1$ моделях зоны проводимости германия образованных гидростатическим давлением и одноосным давлением в случаях $X \parallel J \parallel [100]$, $X \parallel J \parallel [110]$. На основании теории анизотропного рассеивания получены температурные зависимости параметра анизотропии времен релаксации для разных моделей $\Delta 1$ -зоны проводимости кристаллов германия. Показано, что эффективность междолинного рассеяния в $\Delta 1$ -модели зависит также от самой структуры $\Delta 1$ -зоны, темсть числа эквивалентных эллипсоидов, которые ее образуют.

Ключевые слова: междолинное рассеяние, $\Delta 1$ модель зоны проводимости, время релаксации.

ПЕРСПЕКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ПРИЛАДИ

The electron scattering by acoustic phonons, impurity ions and intervalley phonons in case different $\Delta 1$ models of the conduction band of germanium are investigated. The different $\Delta 1$ models of conduction band are implemented hydrostatic pressure and uniaxial pressure when $P \parallel J \parallel [100]$ and $P \parallel J \parallel [110]$. Temperature dependences of anisotropy parameter of relaxation times for different $\Delta 1$ models of conduction band of germanium have been obtained on the basis of the theory of anisotropic scattering. The efficiency of intervalley scattering in $\Delta 1$ model depends on the structure of $\Delta 1$ band, i.e. the number of equivalent ellipsoids that form it are shown.

Keywords: intervalley scattering, $\Delta 1$ model of conduction band, relaxation time.

Стрімкий розвиток наноелектроніки та мікропроцесорної техніки вимагає створення нових матеріалів, які можуть бути використані для створення різного роду приладів, та вдосконалення тих, які вже використовуються. Одним з таких перспективних матеріалів, незважаючи на всебічну вивченість його властивостей, є германій.

Для передбачення фізичних властивостей даного матеріалу в екстремальних умовах направленої дії електричних, деформаційних, оптичних та температурних полів, необхідно знати особливості зміни зонної структури германію при дії даних факторів.

Наприклад, розрахунки, які виконані в роботі [1] на основі методу Монте – Карло показують, що заселеність електронами $\Delta 1$ – мінімумів зони провідності германію може відбуватись при електричних полях напруженістю $E > 3 \div 4 \hat{e} \hat{A} / \hat{n} i$.

Дослідження різних кінетичних ефектів в сильно деформованих кристалах n-Ge є актуальним з точки зору вивчення властивостей наноструктур.

Однією з основних проблем при заданні необхідних електрофізичних властивостях таких наноструктур є врахування впливу деформацій на їх кількісні характеристики. Тому при конструюванні та моделюванні необхідних елементів мікро та наноелектроніки, в яких використовується германій, необхідно врахувати не мало важливий вплив деформації.

Нанотехнології напруженого германію знайшли широке практичне використання в NMOSFET та CMOS електронних приладах [2-4]. Зокрема в роботі [2] показано, що в наноструктурах з компонентою n-Ge розмірами до 20 нм за рахунок значних внутрішніх напруг відбувається перебудова зонної структури кристалу. Внаслідок цього виникає гігантське збільшення рухливості порівняно з недеформованими кристалами n-Ge та n-Si, яке має широке практичне використання в CMOS приладах. Дані внутрішні напруження можуть бути за величиною такими, що відбувається радикальна перебудова зонної структури кристалів германію, яка має багатодолінний характер [5]. При цьому необхідно вже враховувати вклад в різні кінетичні та оптичні ефекти високоенергетичних мінімумів зони провідності германію.

Тому нами досліджувалось розсіяння носіїв заряду в різних $\Delta 1$ -моделях зони провідності кристалів n-Ge. В роботі [6] було показано, що енергетична щілина між $L 1$ та $\Delta 1$ – мінімумами буде зменшуватись при гідростатичному тискові та одновісних тисках вздовж кристалографічних напрямків [100] та [110]. При цьому інверсію типу $L 1 - \Delta 1$ абсолютного мінімуму можна реалізувати при гідростатичному тиску порядку 6 ГПа або одновісних тисках $X \approx 3$ ГПа, коли $X \parallel J \parallel [100]$, та $X \approx 8$ ГПа, коли $X \parallel J \parallel [110]$. Внаслідок чого для випадку гідростатичного тиску можна отримати шестиеліпсоїдну $\Delta 1$ -модель зони провідності кристалів n-Ge, а при одновісному тискові – двохеліпсоїдну або чотирихеліпсоїдну. Нами розглядався випадок змішаного розсіяння електронів на акустичних фононах (внутрідолинне розсіяння), іонах домішки та міждолинних фононах в даних $\Delta 1$ -моделях. Як було показано в роботі [7], міждолинне розсіяння для $\Delta 1$ – мінімуму спричинене взаємодією електронів з акустичними та оптичними фононами з частотами, що відповідають температурам $T_{C1}=320$ К (міждолинне розсіяння f – типу), $T_{C2}=430$ К і $T_{C3}=100$ К (міждолинне розсіяння g – типу). Таке розсіяння описується скалярним часом релаксації τ_j [7]:

$$\frac{1}{\tau_j} = a_j \varphi_j \quad (1)$$

$$a_j = \frac{\Xi_j^2 (m_d^j)^{3/2}}{\sqrt{2\pi} \hbar^2 (k T_{Cj})^{1/2}} \left(\frac{T}{T_{Cj}} \right)^{1/2}, \quad \varphi_j(x) = \frac{1}{e^{T_{Cj}/T} - 1} \left[\left(x + \frac{T_{Cj}}{T} \right)^{1/2} + e^{T_{Cj}/T} \theta \left(x; \frac{T_{Cj}}{T} \right) \left(x - \frac{T_{Cj}}{T} \right)^{1/2} \right],$$

де

ПЕРСПЕКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ПРИЛАДИ

$m_d^j = (m_{\parallel j} m_{\perp j}^2)^{1/3} (Z_j - 1)$, $m_{\parallel j}$, $m_{\perp j}$ - поздовжня та поперечна складова тензора ефективної маси для електронів, які знаходяться в еліпсоїді J - типу; Z_j - число еквівалентних еліпсоїдів зони провідності J - типу; Ξ_j - константа міждолинного деформаційного потенціалу; ρ - густина кристалу; T_{Cj} - температура J -ого міждолинного фонуна;

$x = \frac{\varepsilon}{kT}$ - зведена енергія електрона;

$\theta(x; \frac{T_{Cj}}{T})$ - ступінчаста функція.

Одним із важливих параметрів, який характеризує розсіяння носіїв заряду в анізотропних напівпровідниках, є параметр анізотропії часів релаксації [8]:

$$K_{\tau} = \frac{\langle \tau_{\parallel} \rangle}{\langle \tau_{\perp} \rangle}, \quad (2)$$

де $\tau_{\parallel}$, $\tau_{\perp}$ - поздовжня та поперечна складова тензора часів релаксації відповідно.

Тоді в умовах змішаного розсіяння

$$\frac{1}{\tau_{\parallel}} = \frac{1}{\tau_{\parallel}^a} + \frac{1}{\tau_{\parallel}^i} + \frac{1}{\tau_j}, \quad \frac{1}{\tau_{\perp}} = \frac{1}{\tau_{\perp}^a} + \frac{1}{\tau_{\perp}^i} + \frac{1}{\tau_j}, \quad (3)$$

де $\tau_{\parallel}^a$, $\tau_{\perp}^a$, $\tau_{\parallel}^i$, $\tau_{\perp}^i$ - поздовжні та поперечні складові тензора часів релаксації при розсіянні на акустичних фононах (внутрідолинне розсіяння) та іонах домішки відповідно; τ_j - час релаксації для міждолинного розсіяння.

На основі теорії анізотропного розсіяння [13]:

$$\tau_{\parallel}^a = \frac{a_{\parallel}}{T\sqrt{kT}\sqrt{x}}, \quad \tau_{\perp}^a = \frac{a_{\perp}}{T\sqrt{kT}\sqrt{x}}, \quad \tau_{\parallel}^i = \frac{\tau_{0i}}{\hat{O}_{0i}}, \quad \tau_{\perp}^i = \frac{\tau_{0i}}{\hat{O}_{1i}}. \quad (4)$$

де

$$a_{\parallel} = \frac{\pi C_{11} \hbar^4}{k \Xi_d^2 \sqrt{2 m_{\parallel} m_{\perp}^2}} \cdot \frac{1}{\Phi_{0a}}, \quad a_{\perp} = \frac{\pi C_{11} \hbar^4}{k \Xi_d^2 \sqrt{2 m_{\parallel} m_{\perp}^2}} \cdot \frac{1}{\Phi_{1a}},$$

$$b_0 = \frac{a_{\parallel} \cdot \Phi_{0i}}{\sqrt{kT}^2 \tau_{0i}(kT)}, \quad b_1 = \frac{a_{\perp} \cdot \Phi_{1i}}{\sqrt{kT}^2 \tau_{0i}(kT)}, \quad \tau_{0i}(kT) = \frac{\sqrt{2} m_{\perp} \varepsilon^2 (kT)^2}{\pi N e^4 \sqrt{m_{\parallel}}},$$

$$\Phi_{1a} = 1 + \frac{1 + \beta^2}{\beta^2} \left(2 + \frac{3}{\beta^2} - \frac{3(1 + \beta^2)}{\beta^3} \alpha \right) \frac{\Xi_u}{\Xi_d} + \frac{(1 + \beta^2)}{\beta^4} \frac{\Xi_u^2}{\Xi_d^2} \left((1 + \beta^2) \left(1 + \frac{15}{4\beta^2} - \frac{3}{4\beta^3} (5 + 3\beta^2) \alpha \right) + \frac{C_{11}}{4C_{44}} \left(-13 - \frac{15}{\beta^2} + \frac{3(1 + \beta^2)}{\beta^3} (5 + \beta^2) \alpha \right) \right)$$

$$\Phi_{0a} = 1 + \frac{2(1 + \beta^2)}{\beta^2} \left(1 - \frac{3}{\beta^2} + \frac{3}{\beta^3} \alpha \right) \frac{\Xi_u}{\Xi_d} + \frac{(1 + \beta^2)}{\beta^4} \frac{\Xi_u^2}{\Xi_d^2} \left((1 + \beta^2) \left(1 - \frac{6}{\beta^2} - \frac{3}{2\beta^2(1 + \beta^2)} + \frac{15\alpha}{2\beta^3} \right) + \frac{C_{11}}{C_{44}} \left(2 + \frac{15}{2\beta^2} - \frac{3}{2\beta^3} (5 + 3\beta^2) \alpha \right) \right)$$

$$\Phi_{0i} = \frac{3}{2\beta^3} \left(\left(\frac{\beta}{1 + \beta^2} - \alpha \right) \ln \gamma^2 - \alpha \ln(1 + \beta^2) + 2L(a) + \frac{\beta \gamma^2}{2} \left(\frac{\beta^2 - 1}{\beta^2 + 1} + \frac{\alpha(\beta^2 + 1)}{\beta} \right) \right)$$

ПЕРСПЕКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ПРИЛАДИ

$$\Phi_{ii} = \frac{3}{4\beta^3} \left(((1-\beta^2)\alpha - \beta) \ln \gamma^2 + 2(\beta^2 - 1)L(a) - 2\beta^2\alpha - (\beta^2 - 1)\alpha \ln(1 + \beta^2) + \frac{\gamma^2}{2} (\beta(1 + 3\beta^2) + \alpha(3\beta^4 + 2\beta^2 - 1)) \right)$$

де $\alpha = \arctg \beta$, $\beta = \frac{m_{\parallel} - m_{\perp}}{m_{\perp}}$, $\gamma = \sqrt{\frac{\pi \hbar^2 e^2 N}{2m_{\parallel} \epsilon \epsilon_0 kT}}$,

$$L(a) = - \int_0^a \ln \cos \varphi d\varphi -$$

функція Лобачевського, N - концентрація домішки.

Тоді остаточно вирази для компонент тензора часів релаксації для випадку невиродженого електронного газу матимуть вигляд:

$$\langle \tau_{\parallel} \rangle = \frac{4}{3\sqrt{\pi}} \int_0^{\infty} dx x^{\frac{3}{2}} e^{-x} \tau_{\parallel}, \quad \langle \tau_{\perp} \rangle = \frac{4}{3\sqrt{\pi}} \int_0^{\infty} dx x^{\frac{3}{2}} e^{-x} \tau_{\perp} \quad (5)$$

Враховуючи значення констант акустичного потенціалу деформації та компонент тензора ефективної маси для Δ_1 - мінімуму [6, 9] ($\Xi_d = -1,7$ еВ, $\Xi_u = 12$ еВ, $m_{\parallel} = 1,65m_0$, $m_{\perp} = 0,32m_0$), температури $TC_1=320$ К, $TC_2=430$ К і $TC_3=100$ К міждолинних фононів та відповідні їм константи

міждолинного потенціалу деформації Ξ_j ($\Xi_{320} = 3,27 \cdot 10^8 \frac{\text{ÅÅ}}{\text{ñì}}$, $\Xi_{100} = 7,89 \cdot 10^7 \frac{\text{ÅÅ}}{\text{ñì}}$, $\Xi_{430} = 1,57 \cdot 10^8 \frac{\text{ÅÅ}}{\text{ñì}}$) [7], на основі виразів (1-5) отримано температурні залежності параметра анізотропії часів релаксації (2) для різних вище вказаних моделей Δ_1 - зони провідності кристалів германію (рис. 1).

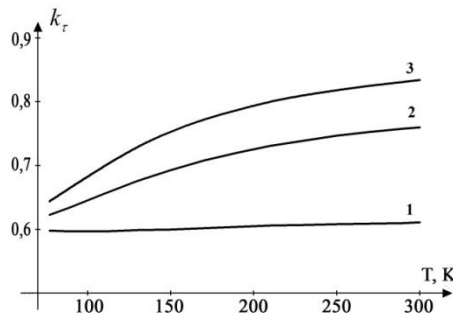

Рис. 1. Температурні залежності параметра анізотропії часів релаксації для концентрації домішки $N_d = 10^{13} \text{ см}^{-3}$ для різних Δ_1 - моделей зони провідності кристалів германію, утворених: 1 - одновісним тиском $X // [100]$; 2 - одновісним тиском $X // [110]$; 3 - гідростатичним тиском.

Отже на основі проведених розрахунків можна зробити висновки, що розсіяння електронів для Δ_1 – мінімуму є анізотропним, також в Δ_1 – моделі зони провідності кристалів германію в температурному інтервалі 77 – 300 К суттєвим стає міждолинне розсіяння і лише для Δ_1 – моделі, утвореної одновісним тиском $X // J // [100]$, розсіяння електронів на міждолинних фононах, що відповідають g – переходам, є другорядним по відношенню до розсіяння на акустичних фононах (внутрідолинне розсіяння) та іонах домішки. Аналіз температурних залежностей параметра анізотропії часів релаксації показує, що ефективність міждолинного розсіяння в Δ_1 – моделі залежить також від самої структури Δ_1 – зони, тобто числа еквівалентних еліпсоїдів, які її утворюють.

Інформаційні джерела

1. C. Jacoboni, F. Nava, C. Canali, and G. Ottaviani. Electron drift velocity and diffusivity in germanium // Phys. Rev. B 24, 1014–1026 (1981)
2. Murphy-Armando F. and Fahy S., Giant enhancement of n-type carrier mobility in highly strained germanium nanostructures // Journal of Applied Physics. – 2011. – Volume 109, Issue 11, p. 113703 – 113703-5.

ПЕРСПЕКТИВНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ПРИЛАДИ

3. Benjamin Lemkea, Rajashree Baskaranb, Oliver Paula. Piezoresistive CMOS sensor for out-of-plane normal stress // Sensors and Actuators A: Physical, Volume 176, April 2012, Pages 10–18.
4. Kobayashi, Masaharu, Irisawa, Toshifumi, Magyari-Köpe, Blanka, Saraswat, Krishna C., Wong, Hon-Sum -S Philip, Nishi, Yo-shio. Uniaxial Stress Engineering for High-Performance Ge NMOSFETs // Electron Devices, 2010, Volume: 57, Issue 5, Page(s): 1037 – 1046.
5. В. В. Филиппов, А. Н. Власов, Е. Н. Бормонтов. Моделирование деформаций и зонной диаграммы гетероструктуры кремний – германий // конденсированные среды и межфазные границы, Том 12, № 3, С. 282—287.
6. С.В. Луньов, П.Ф. Назарчук, О.В. Бурбан. Деформаційні потенціали Δ_1 – мінімуму зони провідності кристалів n-Ge // Релаксаційні, нелінійні й акустооптичні процеси та матеріали РНАОПМ'2012 : матер. 6-ої Міжнар. наук. конф., 25–29 травня 2012 р., м. Луцьк. – с. 42–45.
7. Fawcett W., E.G.S. Paigc Negative differential mobility of electrons in germanium // J. Phys. C: Solid St. Phys. -1971. -Vo1.4. -P. 1801-1821.
8. Herring C. and Vogt E. Transport and deformation – potential theory for many-valley semiconductors with anisotropic scattering // Phys. Rev.-1956.–Vol.101, № 3. – P.944 - 961.
9. Луньов С.В., Назарчук П.Ф., Панасюк Л.І. Про параметри Δ_1 – мінімумів в *n-Ge* // Тези доповідей V Української наукової конференції з фізики напівпровідників (УНКФН-5), 9 – 15 жовтня 2011 р., м. Ужгород.– с. 249.

УДК 681.325

Н. Б. Ващук, В.Т. Михалевич

Луцький національний технічний університет

ОСОБЛИВОСТІ ВИБОРУ ТА ЗАСТОСУВАННЯ П'ЄЗОЕЛЕКТРИЧНИХ ПЕРЕТВОРЮВАЧІВ ДЛЯ ВИМІРЮВАННЯ ВІБРАЦІЙНИХ ПРИСКОРЕНЬ

Для вимірювання параметрів вібрацій широко використовуються п'єзоелектричні вимірювальні перетворювачі. Стабільність їх метрологічних характеристик можна забезпечити на етапі виготовлення шляхом експериментальних досліджень

Ключові слова: кристал, поляризація, прискорення, чутливість, вимірювання

Для измерения параметров вибраций широко используются пьезоэлектрические измерительные преобразователи. Стабильность их метрологических характеристик можно обеспечить на этапе изготовления путем экспериментальных исследований

For measuring the parameters of vibrations piezoelectric measuring converters widely are used. The stability of their metrological characteristics can provide a stage production by experimental research

У сучасних умовах для вимірювання параметрів вібрації використовується електронна апаратура з п'єзоелектричними перетворювачами. П'єзоелектричні давачі дозволяють безпосередньо отримувати електричні сигнали, пропорційні діючим вібраційним прискоренням. Суть прямого п'єзоелектричного ефекту полягає у поляризації певного класу діелектриків від механічних напружень у їх кристалах.

Фізична природа п'єзоєфекту пояснюється на прикладі кристалу кварцу SiO₂. На рис. 1 показана форма елементарної комірки кристалічної структури кварцу.

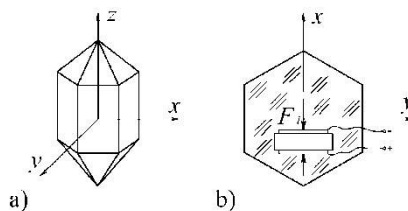

Рис. 1. Кристал кварцу а) і спрощена модель б) кристалічної ґратки

Комірка в цілому електрично нейтральна, але в ній можна виділити три кристалографічні осі (рис. 1,а): поздовжню або оптичну вісь z, електричні осі x, які проходять через ребра шестигранної